

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 82.0 (091)

Мілош Зеленка

РОМАН ЯКОБСОН І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СЛАВІСТИКА НА ПЕРЕХІДНОМУ ЕТАПІ ПРАЗЬКОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ГУРТКА

Аналітично подається розгорнутий огляд становлення видатного явища філологічної науки – Празького лінгвістичного гуртка, діяльність якого утворила окрему методологічну нішу, де набутки формальної школи збіглися зі структуралістською перспективою. Головну увагу приділено діяльності Р. Якобсона, що разом з Я. Мукаржовським оновив не лише чеську літературознавчу славистику, але й поезику загалом. Розвідка залучає значну кількість раритетних архівних джерел.

Ключові слова: Празький лінгвістичний гурток, Р. Якобсон, Я. Мукаржовський, літературознавча методологія, формальний метод, структуралізм, славістика.

Окремі фрагментарні спогади зі спадщини Якобсона засвідчують безперервність взаємозв'язку з радянськими формалістами, що не припинявся навіть після виїзду вченого з радянської Росії за кордон. З 1921 року в Празі розгорнув наукову діяльність колега Якобсона з Московського лінгвістичного гуртка, фольклорист і теоретик літератури Петро Богатирьов, який також входив до складу радянської дипломатичної місії як перекладач слов'янських мов (див. [38; 47]); імовірно, Якобсон співпрацював із В. Шкловським, який у 1922–1923 роках жив як емігрант у Берліні. Особливість стилю Шкловського – метафоричний та есеїстичний присмак, із вкрапленнями дотепних парадоксів, влучних афоризмів ліричної образності – підтверджує приватний лист від 25 вересня 1923 року (?), адресований на батьківщину: „Перебуваю у чеській Празі. В Романа... Нестерпна туга стиха наповнює моє серце... Сподіваюся, що все буде добре. Чи знайду заробіток у Празі? В Берліні цікаво, але не надійно. Якась безвихідь... Не можна так мало працювати. Я тут без грошей, бо в Празі щонайменше втричі дорожче жити, ніж у Берліні. Мушу надрукувати піваркуша про Пушкіна, не більше й не менше. На те й житиму... Моє серце розколюється з жалю. Росія номер 2 у відношенні до сучасного, як відношення 2 до 2⁻¹⁰!” (Лист В. Б. Шкловського невідомому адресатові (можливо, братові) від 25.09.1923 (?), вміщений у Літературному архіві Пам'яток народної писемності у Празі / фонд Р.Я., č. sign. 93 D).

Російська дослідниця В.О. Бахтіна у зв'язку з цим звернула увагу

на невідомі зв'язки П. Богатирьова та Р. Якобсона з батьківщиною; їхнє спільне листування з московським фольклористом Ю. Соколовим у середині 20-х років ХХ ст. є доказом того, що обидва науковці розробляли кілька проектів, які пізніше з різних причин не були реалізовані, наприклад, 1926 року склали текст пропозиції щодо заснування Слов'янського інституту в Москві, також мали намір взяти участь у спільному міжнародному монографічному дослідженні, яке ґрунтувалося б на комплексних студіях (фонологічних, лінгвістичних, музичних тощо) текстових варіантів російських народних оповідачів [1].

Якобсон задумав написати лекційний курс „Фонологическая характеристика стиха эпических песен гусяра”. Певні висновки з фольклорного матеріалу цих інтердисциплінарних студій він використав згодом у виступі на Першому міжнародному конгресі з експериментальної фонетики в Амстердамі 1932, де представив реферат „Über der Verbau der serbokroatischen Volksepen” [36]. Пропозиція про створення Слов'янського інституту в Москві у концептуальному вигляді була розроблена 1923 року, а пізніше до неї долучився П. Богатирьов (1926). Цікаво, що науковий задум статуту вийшов за межі історико-філологічних досліджень, включивши всебічні студії тогочасних слов'янських народів (а саме Болгарії, Чехословаччини, південнослов'янських країн і Польщі), зокрема, економічні, дипломатичні та культурні відносини між слов'янськими країнами. Проект був надісланий дипломатичними каналами в Москву, його успішному завершенню, попри початкове погодження з радянськими державними та партійними органами, перешкодили матеріальні витрати на галузево розрізнені й практично нездійсненні концепції.

Якобсон у співавторстві з Богатирьовим написав кілька статей і лекцій, найважливіші з яких – „Фольклор як особлива форма творчості” (1929) та „До проблем розмежування фольклористики та літературознавства” (1931) – були пов'язані з перехідним етапом російського формалізму і чеського структуралізму, продовжили тематику програмних тез „Проблем вивчення літератури і мови” (1928) [7; 4]. Завдяки структурно-функціональному підходу до фольклорних словесних творів, наприклад, застосуванню соссюрівського протиставлення „langue” та „parole”, можна порівнювати фольклорний і літературний твори, науково розмежовувати галузеві функції фольклористики та літературознавства. Акцентування автономності генези і функціонування фольклорних та авторських текстів, що непрямо відображають інтенцію митця, не заперечує співіснування колективної та індивідуальної творчості як функціонально відмінних форм діяльності в межах цілісної системи. Зауваження щодо іррелевантності фольклорного джерела, визначення творчого трансформаційного акту реципієнта заклало методологічні засади розроблення сучасних принципів фольклористики на основі синхронії, що, разом із дослідженнями індивідуальної творчості, походить із

вивчення загальних і особливих структурних закономірностей, які впливають з аналізу синтаксичного розміщення елементів та їхніх семантичних зв'язків у попередньо означеній системі.

Важливою організаційною і науковою платформою, що краще відповідала новому напрямку співпраці, тобто „використанню структурно-функціонального методу задля успішного мовознавчого дослідження” (порівняй Статут товариства „Празький лінгвістичний гурток” (*Cercle linguistique de Prague*), вміщений у Центральному архіві АН ЧР у Празі / фонд ПЛГ, коробка 1, папка 2, § 1), слугував Празький лінгвістичний гурток, названий за аналогією до Московського лінгвістичного гуртка, до заснування якого долучився Якобсон. 6.10.1926 р. у помешканні англіста В. Матезіуса він разом із Б. Гавранеком, В. Матезіусом, Я. Рипкою та Б. Трнкою був присутній на лекції німецького мовознавця Г. Беккера „*Der europäische Sprachgeist*” і з В. Матезіусом, Я. Мукаржовським, Б. Трнкою був найактивнішим її учасником; упродовж 1927–1939 років обіймав посаду заступника голови Празького лінгвістичного гуртка (очолював гурток В. Матезіус), що до 1930 року мав статус вільного неофіційного товариства, пізніше діяв на правах затвердженої урядом спілки з належним статутом і організаційною структурою (Фонд ПЛГ, 2 коробка, офіційна кореспонденція ПЛГ 1928–1936. Всю додаткову фактографію про діяльність Празького лінгвістичного гуртка, статистичні дані наводимо з власного студіювання цього фонду. Записи про проведення лекцій окремими членами вміщені у 2 коробці, без sign. (так звані Чорнові нотатки – Записи про засідання ПЛГ у двох частинах). Далі див. спогади Йозефа Вачека [68]). Згідно із записом секретаря Й. Вачека, впродовж 1927–1938 років Якобсон виголосив вісімнадцять лекцій і був третім із найактивніших гуртківців за кількістю лекцій, поступаючись лише Я. Мукаржовському (28 лекцій) та Б. Трнкові (20 лекцій); наприклад, уже на четвертому зібранні 13.01.1927 р. виступив із темою „Концепція фонологічного закону і телеологічний принцип” (Тези лекції були опубліковані під назвою „Про фонологічний закон і телеологічну фонологію” [28]). Якобсон долучився і до видавничої діяльності гуртка, зокрема, працював редактором і автором у вісьмох збірниках *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (TCLP), у другому томі вміщено його порівняльне дослідження „*Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*” [34].

Празький лінгвістичний гурток від початку свого заснування й офіційної легалізації 1930 року намагався отримати моральну та фінансову підтримку державних органів, зоківно, президента Т. Г. Масарика – свого ідейного прихильника. Результатом цієї співпраці, яку передусім підтримував Роман Якобсон, став збірник самвидаву Празького лінгвістичного гуртка „Масарик і мова” (Прага, 1931), що вмістив дослідження Я. Мукаржовського „Масарик як стиліст” та Р. Якобсона „Проблеми мови у діяльності Масарика” (обидві статті – це лекції, виголошені на святковому

засіданні празьких структуралістів 25. 3. 1930 р. на честь меценатів, що підтримали перші два збірники TCLP) [54; 25] (Стаття Якобсона спершу була надрукована у скороченому варіанті під назвою „Масарик про мову” [27]; див. також [35]; у Центральному архіві АН ЧР у Празі (фонд ПЛГ, коробка 2, папка 7 під назвою Субсидія 1930–1946) зберігаються петиції про підтримку, адресовані міністерству закордонних справ та міністерству освіти). Якобсон вважав Т. Г. Масарика, як учня філософа Ф. Brentano, одним з ідейних попередників сучасного синхронного мовознавства. У своєму дослідженні „Проблеми мови в діяльності Масарика” інтерпретував ставлення Масарика до мовознавства з наукової точки зору, яка була сформульована в „Основах конкретної логіки” (Прага, 1885) і частково у „Практичній філософії”. Масарик подає власне розуміння функцій мови та мовної культури (співвідношення розмовної та писемної мови), його розуміння виходить за межі вузького розуміння мови як засобу комунікації, водночас наближається до інтуїтивного сприйняття форми і значення слів: згідно з тлумаченням Якобсона мови як символу і як державотворчого чинника (панування однієї мови над іншою, коли мова або об’єднує, або розділяє), Масарик передбачав соціологію мов, загальну соціологічну концепцію народної філософії. Роздуми Масарика про функції мови розгортають ще й концепцію сучасного демократичного європеїзму, заснованого на природному культурно-мовному синкретизмі; соціологічно спричинене „змішування племен і мов” заперечувало ідеологічний „міф про чисту мову і расу” (див. рецензію Романа Якобсона [35]). Масариків постулат із „Основ конкретної логіки” про необхідність комплементарного поєднання аналізу природи явища з його розвитком Якобсон справедливо пов’язує зі структуралістськими ініціативами, „з телеологічною концепцією історичного процесу” [29, с. 7]. В архіві Празького лінгвістичного гуртка зберігаються численні звернення до Канцелярії президента республіки; наприклад, Р. Якобсон разом із В. Матезіусом і Б. Трнкою визначили статус Празького лінгвістичного гуртка як товариство молодих чеських, німецьких та російських мовознавців, які успішно працюють на міжнародному рівні у площині функціонально-структуральних методів (див. Петиції ПЛГ про підтримку, адресовані Канцелярії президента Чехословацької республіки (вміщено в Центральному архіві АН ЧР у Празі) / фонд ПЛГ, коробка 4, папка 3 – Кореспонденція та матеріали 1928–1936). У листі від 28. 01. 1931 до Канцелярії президента республіки ці вчені наголосили на чесько-російській науковій співпраці (там само), виплеканій зусиллями Т. Г. Масарика, потім назва „празька школа” з часу другого лінгвістичного конгресу в серпні 1931 у Женеві набула значення технічного терміна, що можна вважати успіхом на міжнародному науковому форумі: „Ми раді, що можемо звертатися до Вас як прихильники Ваших наукових настанов. Ви надзвичайно чітко сформулювали завдання мовознавства ще кілька років тому, і лише зараз настав час їхнього розв’язання, хоча напрями досліджень в

цілому змінилися. Наші зусилля ґрунтуються на лінгвістичній критиці” (там само). Міністерство освіти і міністерство закордонних справ за розпорядженням Масарика сприяло участі гуртківців у різних міжнародних конгресах. Таку стратегію продовжив Е. Бенеш, який особисто зустрівся з В. Матезіусом та Я. Мукаржовським у празькому Граді (там само / фонд ПЛГ – Кореспонденція ПЛГ з 1938 року).

Прагнучи позиціонувати себе в контексті чеської науки, до того ж остерігаючись політичного курсу Радянського Союзу, Якобсон відмовився від вигідної пропозиції декана Саратовського університету, відомого історика літератури О. Скафтімова, – у тридцять один рік Якобсонові запропонували стати професором загального мовознавства і російської філології. Якобсон товаришував із лівим крилом чеських художників (С.К. Нойманн), на початку 20-х років за ним, як офіційним представником радянської держави, наглядала празька поліція (Йдеться про архівні матеріали SUA Praha, фонди: PMV (225), 1919–1924, IV(3)50 (Р. Я. – перекладач відділу преси російської радянської місії в Празі); PZU 1921–1930, коробка 26 (Звіт про діяльність радянської місії в Празі; PMR 706, коробки 225–256, Російські емігранти у ЧСР – звіти діяльності), далі Записи про діяльність іноземних громадян у ЧСР та інші джерела. Ці факти детально висвітлені в дисертації Павліни Кулданової „Роман Якобсон і його зв’язок з Чехословаччиною” [39]). З поліцейних записів випливає, що молодий дослідник сторонився будь-якої політичної діяльності, прокладаючи собі шлях до науки та літератури. Лівацтво Якобсона парадоксально утримувало його від активної участі в чеській політиці. В офіційному документі Якобсон зазначив, що не підтримує жодної політичної партії, навпаки, з часу свого приїзду до Чехословаччини перекладачем при радянській місії Червоного хреста, він досить критично ставився до офіційної московської лінії, що спричинило низку посадових звільнень (див. лист Р. Якобсона деканові факультету філософії університету імені Т. Масарика за 1. 3. 1939 р. / Архів університету імені Масарика в Брно, фонд Р. Я. – особисті записи, папка 1939–1941). В цьому контексті Якобсон згадував: вже в першому записі чеського щоденника за серпень 1920 „у некролозі про свого вчителя О. Шахматова я виявив опір спробам московського керівництва, спрямованим на нищення духовності, таким афоризмом: „Цвяхи годинником не заб’єш, не потрошивши його”” (Там само. Некролог Р. Якобсона „Проф. Шахматов” вийшов у [32]). Можна погодитися із твердженням історика, що життєвий шлях Якобсона, політично-ідеологічні перипетії символізують долю інтелектуала тогочасної епохи, який не зрадить власним принципам, навіть якщо їх доведеться гірко відстоювати [69]. Усе це вказує на „сутність нашої епохи, на політичні, суспільні, духовні й щонайперше моральні ресурси, якими жило і живе наше століття” [69, с. 65].

Дослідник щиро вітав юридичне визнання радянської влади 1934 року, проте згодом у квітні 1935 виступив за скасування чехословацько-радянського договору про взаємодопомогу, остаточно

відхилив заклики радянського уряду повернутися на Батьківщину, попри те, що радянське представництво регулярно аж до 1936 продовжувало йому термін дії радянського паспорта [69, с. 66-67] (див. також працю Індржіха Томана [63]. Автор відображає й хронологію Празького лінгвістичного гуртка в монографії [64]; див. антологію [40]). Від можливих репресій після повернення на Батьківщину особисто застерігав радник міністерства закордонних справ Й. Шром, який раніше працював у складі чехословацької торговельної місії в Москві. Попри своє нонконформістське бачення, Якобсон був переконаний у спільності літературної творчості російських та українських емігрантів з офіційною культурою Радянського Союзу. Голова радянської делегації на першому Конгресі славистів академік Сакулін позитивно оцінив позицію Якобсона, відповідно до якої „належність до певного політичного угруповання не складає духовної культури” [74] (підписано г. – М. З.), з іншого боку, Сакулін зауважив, що відношення формалістів до соціологізму зазнало негативного впливу Якобсонових поглядів щодо сумнівності застосування марксистської ідеології в духовних науках [74].

Наприкінці 20-х років чеське літературознавство відбило суттєві видозміни російського формалізму, потім поступово трансформувалося розуміння творчості як артефакту естетично інтенціонального та внутрішньодиференційованого. Хоча в основі цього усвідомлення залишалася теза Шкловського „искусство как прием”, вчені намагалися розширити платформу сучасної школи поезики та літератури; постала нагальна потреба в динамічних поглядах, за допомогою яких можна було б вивчати твір не як статичний замкнений блок, а як самотутній поступальний ряд, для інтерпретації якого існує належний історичний, порівняльний та процесуальний підходи. Зачатки цих змін відстежуються ще до появи програмних тез Р. Якобсона і Ю. Тинянова, опублікованих у періодичному виданні „Новий Леф” за 1928 рік під назвою „Проблемы изучения литературы и языка” [4]. У редакційному коментарі до дев’ятьох тез констатовувалася необхідність віднесення мовознавства й літературознавства до соціологічних наук; сучасне літературознавство мусило б подолати протиріччя між поезикою та історією літератури, оскільки теоретичні відомості про специфіку матеріалу не можуть бути продуктивними без засад історичної діалектики [4, с. 35]. Наприклад, тут змінювалося функціональне навантаження умовного питання „навіщо” (замість старого значення „чому”) і розрізнення рівнів розуміння: 1) за конструктивними функціями літературного елементу – факти в середині тексту; 2) за функціями різних жанрів всередині літератури; 3) за соціальними функціями літературної еволюції в різних часових періодах (див. Коментарі О.П. Чудакова, М.О. Чудакової, Є.А. Тоддеса до праці „Проблеми вивчення літератури та мови” [65, с. 612–618]).

Принципи сучасного вивчення мови і літератури розроблялися впродовж 1928 року, під час загальної ревізії опоязівських поглядів,

зокрема, у монографіях Б.М. Енгельгардта „Формальный метод в истории литературы” (Ленінград, 1927), М.М. Бахтіна „Формальный метод в литературоведении” (Ленінград, 1928). Якщо в середовищі чеського структуралізму шукали синтетичні концепції, які б коригували подекуди однобічні тези формалізму, то в радянському контексті виникали серйозні спроби розвинути течію формалізму на соціологічній платформі. Зусиллями Б.І. Арватова в монографії „Социологическая поэтика” (Москва, 1928) соціологічна термінологія була застосована до вивчення форми, з наголосом на ідеологічному розумінні матеріалу як стилетвірного конструктивного засобу, що привело до розширення замкненої моделі літературного процесу, засвідчило наявність безпосереднього та механічного зв'язку між художнім образом і структурою соціальних процесів. Незалежну позицію в критиці російського формалізму представляв М.М. Бахтін („Проблемы поэтики Достоевского”, Ленінград, 1929); його розуміння літературного твору як перманентної реалізації об'єкта вимислу в діалогічному зв'язку з культурними структурами зорієнтоване проти структурного ізоляціонізму формального методу, який зводив природу літератури лише до точного функціонування внутрішніх механізмів. Замість формалістичної „інтровертності”, твір став особливим об'єктом ідеологічної природи, що реалізується лише в інтеракції з навколишнім світом (Див. студію А. Ганзена-Льове [13; 12], а також монографічні дослідження [11; 6; 9; 62]).

У полеміці про нові теоретичні принципи Якобсон іноді займає двозначні позиції: у листуванні з В. Шкловським та Ю.М. Тиняновим він запевняв, що формалізм не зазнає краху, але передбачав загальний занепад ОПОЯЗу (9-та теза містила войовничий виклик до оновлення ОПОЯЗу на чолі з В. Шкловським) і недостатню інтегрованість теоретичної платформи, однак формальні методи могли б стати знаряддям структурного підходу до тлумачення мови і літератури (див. [27, с. 612–618]). Дослідження та лекції місцевих і зарубіжних членів гуртка формалістів напередодні опублікування тез були спрямовані на пошук нової програми спільної наукової діяльності. За пізнішим свідченням Якобсона, основою для спільної публікації в журналі „Новий Леф” стали його робочі тези, які були написані восени 1927 року, а в лютому 1928 року узгоджені в дискусіях Празького лінгвістичного гуртка як офіційний проект Першого міжнародного з'їзду лінгвістів у Гаазі в квітні 1928 року (у галузі фонології). Якобсонові робочі тези, задумані як декларативний текст „*Quelles sont les méthodes les mieux appropriées à un exposé complet et pratique de la grammaire d'une langue quelconque?*” [33], окреслювали „розгляд історичних змін фонологічної системи” [24, с. 49]. Позитивні відгуки мовознавця С.Й. Карцевського, єдиного слов'янського учня Ф. де Соссюра, та М.С. Трубецького однозначно підтримали Якобсонів проект засідань з'їзду. Живий науковий відгук спонукав дослідника до того, щоб робочі тези про еволюцію та зміни мови застосувалися як джерело нової літературознавчої методології,

заснованої на взаємозв'язку синхронії та діахронії. Згідно з думкою Соссюра, ці поняття абсолютно протилежні, проте Роман Якобсон вважав, що вони „невіддільно пов'язані”, що це два аспекти одного цілого; у своїх „Діалогах” із К. Поморською він зазначив, що в такий спосіб „Проблеми вивчення літератури і мови” досліджують новий зв'язок з історією, значенням часу і його плинності в усвідомленні мовно-культурних явищ [24]. Програмні тези, по суті, принципи сучасного дослідження мови та літератури, Роман Якобсон написав у середині грудня 1928 року у співавторстві з Тиняновим, який приїхав до Праги на його запрошення (Див. Протоколи засідань Празького лінгвістичного гуртка в 1928–1929 роках / вміщені в Центральному архіві АН ЧР у Празі, фонд ПЛГ, коробка 1, папка 7). Тинянов у тезах використав деякі висновки зі свого засадничого дослідження „Про літературну еволюцію”, в них уперше в п'ятнадцяти пунктах визначалися поняття системи в літературній теорії: системність є ознакою літератури конкретного історичного періоду, а також окремого твору, причому кожен елемент словесного тексту неминуче корелює з обома системами, тим самим виконуючи конструктивну функцію [66] (Спершу надруковано [5]. Див. Коментарі О.П. Чудакова, М.О. Чудакової, Є.А. Тоддеса до цієї праці [65, с. 598-609]). Система літературного ряду зумовлена функціями того ряду, що постійно корелює з іншими рядами. Співвідношення літературного твору з літературними рядами становить літературну функцію, що завершує окремий твір, аналогічно літературні ряди корелюють із нелітературними рядами (життям), конституюючи так звану речову функції (в сенсі зворотного зв'язку між літературою та життям). Літературна еволюція (розвиток) є зміною співвідношень між компонентами системи, зміною самої системи. Цікаво, що поняття функції в спільних тезах Р. Якобсона і Ю.М. Тинянова, що з'являється тільки в редакційній передмові (передусім 6-й і 10-й пункти), не задумувалося в тиняновській статті як телеологічне. На відміну від празького структуралізму (особливо тез Першого з'їзду слов'янських філологів у Празі, до яких був причетний Якобсон), Тинянов стверджував, що елемент, який виконує функцію системи, не має власної мети, її визначають суб'єктивно конституювані чи об'єктивно детерміновані наміри (там само). Усунення цього терміна зі спільних тез, імовірно, є результатом компромісу між обома дослідниками, які вже в перших тезах надали перевагу „схоластичному” формалізму, що замінив аналіз дійсності простим вибором термінології й каталогізацією явищ. Потреба нової методології в суспільних науках впливає з обов'язкового зв'язку між історичними й теоретичними дисциплінами, у них система не лише витворює синхронний рівень, а й проводить вертикальну вісь, це так звана проблема передумов розвитку. Увагу потрібно було приділити зв'язку поетики описової та поетики історичної: не лише іманентним дослідженням літератури як системи, але й системним дослідженням позалітературних рядів і передусім дослідженням додаткових зв'язків усередині системи.

У контексті цих засад 1928 року виходить „естетичне дослідження” Мукаржовського „Травень” Маха (К.Г. Маха. – ред.)”, в якому синтезовано здобутки російського формалізму та досвід празької функціональної лінгвістики [53] (Перевидано в книзі [52, с. 9–202]). Дослідники вражені суперечливістю матеріалу (основні елементи твору) і форми (спосіб, в який елементи набувають естетичної ваги). Естетичну функцію знаходимо у формі, в даному випадку – у слові, відповідно якість змісту залишається естетично індиферентною. Художній розвиток визначається протиріччям деформації та взаємодії художніх засобів (тобто протиріччям між автоматизацією та актуалізацією). Завдання історичної поетики – вивчати розвиток змін художньої форми, без врахування зовнішнього впливу позалітературної дійсності. Аналогічно в 1929 р. Якобсон говорив про існування двох методологічно пов’язаних підходів: структурного напрямку, що має на меті з’ясувати іманентні закони еволюції та значення „окремих елементів системи з погляду їхніх функцій і еволюції з погляду мети” [37, с. 645], а також генетичного напрямку, що інтерпретує явища одного ряду безпосередніми впливами, каузальною детермінованістю, але без врахування телеологічного аспекту.

Із міркувань Мукаржовського та Якобсона з очевидністю випливає, що переосмислення початкової формалістичної практики, редукція розвитку досліджень процесів іманентної синхронії, поступово розмежовує комплементарні зв’язки художнього артефакту з іншими культурними феноменами, тобто зв’язок між внутрішньою динамікою художньої структури і зовнішнім позалітературним рухом, соціальним рядом. Принципове „змикання” з раннім російським формалізмом згодом було об’явлено на Першому з’їзді слов’янських філологів у Празі 1929 року у вигляді тез Празького лінгвістичного гуртка, до яких був причетний Якобсон [46] (Тези дискусії 1–9. Розділ 10 вийшов у тезах секції III. Підписано Празький лінгвістичний гурток (автори: В. Матезіус, Р. Якобсон, Б. Гавранек, Я. Мукаржовський, М. Вайнгарт). Перевидано в книзі [67, с. 36–65]). Пізніше цей факт дослідник визначив дотепним порівнянням російського формалізму з дитячим одягом, який уже затісний (мова йде про вислів Р. Якобсона, який часто цитують, наприклад, Франк Вольман [72, с. 197]). У популярній статті „Що таке поезія?” Якобсон конкретизує свої позиції: „Ні Тинянов, ні Мукаржовський, ні Шкловський, ні я не проголошуємо самодостатності мистецтва, лише вказуємо, що мистецтво – це складовий компонент соціальної побудови, компонент, пов’язаний з іншими компонентами, компонент змінний, позаяк постійно зазнає змін діалектична сфера мистецтва та її співвідношення з іншими компонентами соціальної структури. Ми підкреслюємо не сепаратизм мистецтва, а автономність естетичної функції” [23, с. 238] (Перевидано в антології [30, с. 23–33]). У пізніших повоєнних студіях „Лінгвістика і поетика” (1960), „Поезія граматики і граматика поезії” (1961) Якобсон істотно релятивує

автономність естетичних функцій: визначає їхнє місце в ієрархії інших мовних функцій, конкретизуючи цим тріаду Бюлера, що включає зображальну, експресивну та апеляційну функції [26] (Перевидано в антології Р. Я. [30, с. 74–105], а також [31], перевидано [31, с. 106–125]). За Якобсоном, поетична функція „націлена на сам знак”; тут діють не тематичні та ідеологічні фактори, а компоненти вербальної комунікації (мовець, зв’язок, адресат, контекст, код, контакт). Поетична мова не означає невід’ємних властивостей тексту, але її функціональність спрямована на особу мовця й адресата, які своєю діяльністю ці невід’ємні властивості тексту формують і конституують.

Тези Празького лінгвістичного гуртка, запропоновані на Першому з’їзді слов’янських філологів у Празі 1929 року, коротко підсумували функціональне поняття мови, тобто дослідження мови як системи та її складників із погляду реалізованих функцій (див. [67, с. 35–65]). Попри індивідуальне авторство окремих пунктів, Тези були цілісним колективним твором Гуртка: Якобсон розробив вступні зауваження: частини 1, 2 присвячені мові як системі, методу синхронії, звуковому рівню мови тощо; частина 9, що стосується мовної культури, відбиває деякі Якобсонові думки. Одноставна орієнтація на лінгвістичний аспект філології логічно призводила до пригнічення літературознавчої проблематики, що була заявлена в частині 3с („Про поетичну мову”), написаній Я. Мукаржовським із врахуванням Якобсонових міркувань про поезію в середині 20-х років. Мукаржовський вимагав синхронного опису поетичної мови й аналізу її зв’язку з побутовою мовою. Теза Якобсона, що поетичне мовлення „зосереджене на самовираженні”, підкріплювалася міркуваннями про протистояння між автоматизацією та актуалізацією мовних вартостей: у мінливих умовах актуалізації кожного поетичного вираження і поетичної традиції Мукаржовський вибудовує специфічну ієрархію поетичних величин (до поняття величин на початку 20-х років Якобсон ще не звертався). Мукаржовський, як і Якобсон, тут вважав, що поетичній мові менше уваги приділено лінгвістикою, ніж літературною історією: основні відмінності полягали у формуванні концепції „знак”, до нього Мукаржовський застосував оригінальний Якобсоновий термін „проекція”: „Знак є домінантою в художній системі, проте історик літератури головним предметом свого дослідження обирає не знак, але те, що означається, розглядає ідеологію літературного твору як величину незалежну, автономну, порушує ієрархію досліджуваних структурних величин” [67, с. 50]. Хоча в цілому Тези з’їзду стосувалися слов’янської філології, але поняття „славістика”, означення „славістичний” звучали рідко: Тези однозначно орієнтувалися на теорію загального мовознавства, оскільки йшлося про празьку мовну школу, матеріал брався виключно з чеської, словацької та, завдяки Якобсонові, ще й із російської мов. Хоча авторський колектив і скептично ставився до слов’янської філології, тут відображено спільну думку про розмежування

лінгвістики й літературознавства в структурі традиційної культурно-історичної славістики, з виокремленням нового предмета й застосуванням специфічних методів. Акцетування лінгвістичної бази водночас спричинило двозначне розуміння порівняльних методів. Якщо естетичні зауваження Мукаржовського у висновках його фрагмента про поетичну мову (Зс) загалом констатують потребу порівняльного дослідження в аспекті переважно дивергентних структуральних фактів, мовознавчі орієнтири Якобсона в частині Іс під назвою „Нові можливості використання порівняльного методу” спрямовані на обов’язковий аналіз закономірного зв’язку між дивергентними і конвергентними мовними фактами, тобто порівняльний метод не лише виходить із генетичної систематизації подібностей і аналогій, але й визначає синхронні відмінності на тлі спільного (слов’янського і неслов’янського) і своєрідного розвитку. Звідси шлях Якобсона веде до типології, тобто до „зведення низки взаємозалежних змін у цілісну систему” [67, с. 37].

Попри наявність вузького розуміння слов’янської філології, сформульованого Празьким лінгвістичним гуртком і затвердженого у „Пропозиціях статуту про з’їзд слов’янських філологів” 1929 року, переважила ширша дефініція Мурка, яка до поняття слов’янської філології включала також історію слов’янських літератур, фольклор, слов’янське мовознавство, а також методико-дидактичний аспект, у тому числі вивчення мов і літератур у середніх школах („Пропозиції для обговорення на з’їзді слов’янських філологів” § 4, с. 1 / вміщено в Центральному архіві АН ЧР фонд ПЛГ, коробка 4, папка 3 – листування і матеріали М-Z 1929–1936). Такі споріднені наукові сфери, як матеріальна культура, етнографія, історія культури, методологія тощо, мали бути інтегровані до програми з’їзду (зі строгим вилученням питань політичного характеру) тією мірою, якою вони стосуються слов’янських літератур і мовознавства (там само). Тому у вступній промові Мурко, підкресливши, що це з’їзд філологів-славістів, а не філологів-слов’ян, окреслив рамки синтетичної структури, ідею наукового та культурного обміну між Заходом і слов’янським Сходом [57]. Таке спрямування цілком відповідало офіційній стратегії чехословацької зовнішньої політики на слов’янському просторі, на яку вплинула філологічна концепція Т. Г. Масарика, під його ідейним патронатом Перший славістичний конгрес відбувся саме у Празі. Масарикове розуміння сучасного спільного розвитку як перманентного протиборства гуманістичних ідеалів демократії з авторитарно-абсолютистським монархізмом сприяло національній і соціальній емансипації слов’янських народів у ХІХ столітті, за винятком специфічного ставлення Росії до сфери західного гуманізму, яка у своїй основі мала ідеологічні перегини у вигляді панславізму, слов’янофільства чи шовіністичного месіанства. Масарик вважав слов’ян автономним „організмом” сукупних народів, кожен з яких має свою мову, історію, національну літературу зі специфічним духом слов’янської свідомості, що проявляється лише через зв’язок із

цілим слов'янським організмом і є з лінгвістичного й інтелектуального погляду тісніший за германсько-романську єдність (Цю концепцію Т. Г. Масарик найповніше висвітлив у праці „Світова революція” [42, с. 518]; далі див. роздуми про єдність слов'янських народів, представлені в Парижі 22. 3. 1916 р.; видані у книзі „Світ і слов'яни” [41, с. 7–8]; книгу Їржі Горака [22], дослідження Мілоша Вайнгарта [70], Романа Якобсона (рецензія на монографію З. Неєдлего) [35]. Наша стаття заснована на попередніх дослідженнях [73; 3]). Разом із позитивністю цього положення, було очевидно, що Муркове абстрактне розуміння слов'янської філології спиралося на Масарикові „гуманістичні ідеали”, застосовані більше до сфери практичної й утилітарної концепції славістики, до питань організаційних і культурно-політичних, оминаючи засадничі питання методологічного характеру, що було властиве молодшій групі славістів Празького лінгвістичного гуртка, зокрема Якобсонові, який на межі 20–30-х рр. розкритикував існування славістики як гносеологічної пізнавальної системи з однозначно визначеними предметом і методами дослідження.

Детальний виклад Якобсонових поглядів на початок 30-х років знаходимо в його листі, адресованому до славіста М. Мурка, який у попередньому листі дослідникові справлявся щодо його думки про працю Франка Вольмана „Десетерець Негоша”, присвячену проблематиці сербсько-хорватського вірша. У відповіді Якобсон між іншим зауважує: „Вважаю цю працю симптоматичною для сучасного літературознавства, що зосереджується глибше на вивченні художньої форми... В ній уперше висвітлено формальні особливості літературних творів у порівнянні з фольклорними... Наскільки мені відомо, в цій праці вперше на прикладі сербського вірша постає питання про еволюцію віршованих форм у творчості поета” (Див. лист Р. Якобсона М. Муркові за 3. 2. 1931 р. / вміщено в Літературному архіві Музею національної писемності в Празі, фонд „Славія”, написано російською мовою – переклад М. З. Йдеться про дослідження Франка Вольмана [71]). Якобсон оцінює вольманівську студію передусім за її методологічним внеском, позитивно відгукується про використання порівняльного погляду в зіставленні конкретного матеріалу, зібраного з різних національних літератур. Виокремлює також діалектичне тлумачення елементів і структури в поезії Негоша; проте вважає, що Вольман міг би провести ретельніший загальний мовознавчий аналіз.

В узагальнюючій студії „Про передумови празької лінгвістичної школи” Якобсон зосередив свою увагу на інтелектуальному підґрунті, яке стало витокком структурального методу; одночасно полемізує з концептом про автохтонність Празького лінгвістичного гуртка. Підставою для дискусії була суперечка щодо того, звідки гурток більше черпає: із сучасної російської школи чи власної традиції; категорія оригінальності, навпаки, впливає з вибору „нових ідей та... їхніх зв'язків у складі цілого” [29]. Празький лінгвістичний гурток

ідеально поєднує „досвід західної лінгвістики: праці школи Соссюра, американське мовознавство, оригінальні риси сучасної англістики” [29, с. 7]. Друге джерело демонструє зміну власної традиції, представлену естетичною концепцією О. Гостинського та О. Зіха, що пізніше була доповнена російською формалістичною школою. До цього переліку необхідно додати авангардні здобутки російської та чеської поезії, особливо футуризму, поетизму й модерністських напрямів. „Приваба” та специфічність чеського мистецтва Якобсон убачає „у майстерному переплетенні різноманітних, іноді доволі протилежних течій...” [29, с. 7], тобто в його незалежності від конкретної ідеологічної платформи чи світогляду. Варто додати, що почасти звужене пояснення вітчизняної традиції скоригував Б. Матезіус роздумами про генезу чеського формалізму та структуралізму, легко пов’язавши її з постатями Ф.Х. Шалди і А. Новака [45, с. 258–261]. Передусім Ф.Х. Шалда в монографії „Сучасна чеська література” (Прага, 1909) використав принцип форми як оцінний і класифікаційний критерій, стверджуючи, що не існує жодних інших чинників художності, „окрім художньої форми” [61, с. 7], причому поезію виділив як своєрідний спосіб захопливої словесної майстерності. У книзі „Душа і слово” (1913) Шалда акцентував форму і стиль як імпульс, семантична конструкція яких надає вищого сенсу піднесенню над життєвим емпіризмом, який забезпечує тільки „натяк, нагадування, поштовх”. Очевидно, інтуїтивне розмежування „предмета–речі” і „предмета–знака” зближувало Ф. Шалду з пізнішим ученням про т. зв. семантичний жест. Естетик А. Мокрейш говорив про те, що вчений внутрішньо погоджувався зі структуральним мисленням, але водночас про його автономну наукову позицію, яку точно характеризує як „феноменологічну тематизацію творчості” [48, с. 294], подібну до подвійного сприйняття світу: водночас уявного, емпірично даного й доступного смислового осягненню, а також світу вищого, пов’язаного з власним одкровенням думки, тобто з духовним прозрінням і розумінням [48, с. 294]. Мукаржовський у доктрині Шалди через певний проміжок часу в 1947 році розкритикував провіщення структурного методу [49, с. 233–237] (перевидано у книзі [50, с. 321–336]).

Менш відомим залишається той факт, що Ф. Шалда, який у 30-х роках позитивно прокоментував дослідження Мукаржовського і схвально оцінював можливості структурального історико-літературного опису, у 1936 році за рекомендацією Якобсона став дійсним членом Празького лінгвістичного гуртка. Завдяки Шалді значного місця в чеському науковому та культурному просторі набули постанови Гуртка, про що висловився Якобсон у листі В. Матезіусу: „Я пропоную від імені Гавр., Мук. (був у Брно) і свого, щоб у випадку Шалди його внесок, представлений у „Слові”, визнали за еквівалент лекції і дозволили бути йому 23-м членом... Є потреба демонстративної концентрації сил. Мук. міг би особисто переговорити з Шалдою” (Лист Р. Якобсона Б. Матезіусу / вміщено в Літературному

архіві Музею національної писемності в Празі, фонд Рене Веллека). В А. Новака Б. Матезіус пов'язує зародки формалізму з його інтерпретацією Махової „Карконоської подорожі” (1911) і передусім з упорядкуванням німецьких письмових історій чеської літератури („Die čechische Literatur Gegenwart” 1907) [59, с. 233]. Якщо ми хочемо знайти домінуючі філософські мотивації структуралістських виступів, мусимо їх шукати – згідно з Якобсоновим переконанням – у телеологічному потрактуванні об'єкта дослідження, вирішальну роль надати не причинам і наслідкам, але цілям і засобам. Якобсон у цьому зв'язку згадує дві праці, які репрезентують цей вимір: „Телеологію як форму наукового пізнання” К. Інгліша (1930) й „Основи пізнання” Й. Л. Фішера (1931). Цікаво, що базовий термін „значення” був актуалізований Мукаржовським під час студіювання розвідки Інгліша. Якобсонові була однаково близькою Фішерова „складова” філософії своїм систематичним акцентом на послідовності та на динаміці концепції реальності, що походить із частково гетерогенних, але комплементарно взаємопов'язаних нижчих структурних утворень (див. [21]). Хоча Фішерова структурна функціональна теорія тяжіла до соціологічної візії демократичного суспільства, як певної ланки в цілому, не механічного поєднання підпорядкованих елементів, практика структуральній естетики виходила з концепції літературного (художнього) твору як автономного світу, детермінованого визначеною сукупністю структурованих функцій: літературної та суспільної структур з їхнім гносеологічно досліджуваним предметом, де хаосу протистоїть тенденція заповнити об'єкт конструктивними елементами ряду (див. [16]). Іntenція цього руху веде до врівноваження стану структури і водночас до її перманентного порушення (Й. Л. Фішер у 30-х рр. разом із В. Гельфертом, Б. Фухсом, Й. Магеном, Б. Вацлавеком редагував культурно-політичний журнал „Revue”, де публікувався Якобсон. У 1933–1934 рр. після приходу в університет Масарика Фішер долучився до загальнодержавної дискусії про можливе скасування факультету філософії та природничих наук або скорочення бюджетних виплат через напружену економічну ситуацію).

У визначенні ідейних витоків Празького лінгвістичного гуртка не варто оминати причетність Якобсона до оновлення гуссерлівської феноменології. Його переконання про тісні контакти між логікою і мовознавством впливало з думки про потенційну здатність мови означити будь-який аспект об'єктивної реальності. Вивчення знакових функцій на підставі аналізу акту мовленнєвої комунікації в різноманітних контекстах, в яких це виловлювання реалізується, привело науковця після другої світової війни до глибшого усвідомлення універсальної сфери людського порозуміння. У цьому контексті відома думка Е. Голенштайна, який вважає празьку структуральну лінгвістику за альтернативний варіант загальної феноменологічної течії [18] (цього ж автора [17; 20; 19]). Голенштайн нагадував, що, поряд з антипсихологізмом і акцентуванням

семантичного боку мовного матеріалу, можна знайти дотичну область в аналогічних зусиллях щодо абстрагування і свідомої ізоляції інваріанта досліджуваного явища. Але, з іншого боку, сучасні дослідження вказують на відмінне трактування категорії значення зв'язку з функціональним поняттям текстової структури, яка в Празькій школі інтерпретувалася разом з аналізом реального контексту і з цілісним телеологічним поглядом (див. [15]).

Феноменологія Гуссерля, спрямована на філософську інтерпретацію граматики, вже наприкінці XIX ст. витворила свій антипсихологічний благодатний ґрунт для структуральної естетики, особливо тим, що провела засадниче розмежування об'єктивістської логіки і психічних, суб'єктивних інтерпретаційних процесів. Якобсон фенологічне бачення об'єкта як транспарентного, неопосередкованого розуміння інтенцій свідомості, звідси – інспірацію феноменологічного „бачення” суті предмета, проголосив у ранній монографії „Новейшая русская поэзия”, а саме висновком про можливість порушення постійного співвіднесення поетичного слова з предметними фактами; з цим зрештою кореспондувала футуристична практика „заумної” мови, вимога Хлебнікова „відірвати слово від його значення” (див. [44]. Цього ж автора [43]). Пізніша структуралістська акцентуація поетичної мови, де в центрі уваги „вираз”, який є сам по собі метою, виходила з феноменологічного поняття значення в сенсі об'єктивно існуючої „матерії”, не залежної від психічних чи чуттєвих фактів (проявів) зовнішньої дійсності.

Гуссерль послідовно зауважував, що у сфері об'єктивних основ логіки ми послуговуємося категоріями значення, мови і структури; наприклад, зрозуміти репліку іншого в діалогічному акті означає сконцентрувати нашу увагу (увагу комунікантів) на значеннях, які існують незалежно від поточного діалогу. Феноменологія як філософський напрям найкоротшого шляху виявлення значення, „який має відповідь у мові на кожне питання про світ та про буття” [60, с. 64], тобто з лінгвістичного погляду „є засадничим розрізненням між знаком і означуванним предмета, між змістом і словесним значенням, в якому цей зміст закладений” [23, с. 236]. 18 листопада 1935 року Якобсон привітав у Празі від імені Празького лінгвістичного гуртка німецького філософа Е. Гуссерля, який прочитав лекцію про феноменологію мови; у вступному слові Якобсон оцінив „вирішальне значення логічних спроб для нового етапу розвитку загального мовознавства, а саме: синтаксису, семантики, гносеології – і для звільнення від обтяжливого психологізму...” (див. [60, с. 64]). Цікаву заяву про феноменологію як науковий метод зробив учений 1. 3. 1939 р. у листі до ректора університету імені Масарика А. Новака, який просив стисло викласти можливі політичні й наукові наслідки. У відповіді Якобсон між іншим сказав: „Я ніколи не погоджувався із засадами економічного матеріалізму, а навпаки, ще у своїх перших працях відкрито апелював до ідеалістичної феноменології і телеологічної концепції. Це найважливіша мета моєї

наукової діяльності від її початку аж до сьогодні, чи то в царині мовознавства, чи історії літератури і культури” (Лист Р. Якобсона до ректора Університету імені Масарика А. Новака за 1. 3. 1939 / вміщено в Архіві університету Масарика у Брно, фонд Р.Я.).

Уже наприкінці 20-х рр. у науковій діяльності Якобсона відбувається трансформація формальних методів в інструмент структурного розуміння мистецтва. Якщо Мукаржовський як теоретик літератури прямував до розробки концепції естетичного знака, до ширшого розуміння семантики мистецтва, то лінгвістично орієнтований Якобсон розумів літературознавчий структуралізм як систему, семантично відкритую до найрізноманітніших імпульсів, здатну іманентно саморегулюватися й реагувати на зовнішні подразники, як діалектичний метод узагальнюючого погляду на об’єктивну реальність, що виводить свій характер безпосередньо з природи досліджуваного явища. Поетичний твір у цьому контексті виступав як цілісна і динамічна структура, в якій окремі складові існували завжди у функціональному зв’язку з іншими. В дискусії про методологічні проблеми у праці Мукаржовського „Велич природи” Полака” Якобсон підкреслив, що „Структуралізм міцно пов’язаний із формалізмом, але не можна чіплятися за ті з його тез, які були тільки дитячою німеччию нового літературознавчого напрямку... Формалізм розвинувся з діалектичного методу, але був ще значною мірою підвладний механістичній традиції... Літературний твір зумовлює літературний розвиток такою мірою, як розвиток зумовлює твір” [56] (Висновок дискусії Празького лінгвістичного гуртка 10 грудня 1934 року про методологічні проблеми у праці Я.М. „Велич природи” Полака”. Дослідження Мукаржовського „Велич природи” Полака” спочатку вийшло у [55]; перевидано [51, с. 91–176]. У Вступному слові редколегії періодичного видання „Слово і література”, підписаному Б. Гавранеком, Р. Якобсоном, В. Матезіусом, Я. Мукаржовським і Б. Трнкою, містилося нове формулювання тез празького структуралізму щодо проблем мовної культури та поетичної мови. Зв’язок між мовою та мистецтвом розуміється як „одна з найактуальніших філософських проблем сучасного культурного перевороту” [14, с. 5], як проблема знака, що за своєю суттю є явищем соціальним. Поетичний текст витворює цілісну й динамічну структуру, в якій окремі складові існують у функціональному зв’язку з іншими. В тезах йшлося про необхідність дослідження поетичної особистості як певної антиномії індивідуальних диспозицій і творчих можливостей автора на тлі об’єктивних еволюційних потреб доби. Увага повинна бути приділена – відповідно до творчих заяв – проблемам минулого, особливо ролі традиції при вивченні сучасних мовних і літературних явищ. Інтерпретація структури художнього тексту має бути доповнена діахронним поглядом, тобто інтерпретацією структури літературної історії як конкретного часового ряду вибраних синхронних зрізів.

Очевидно, що структуральне мислення має в чеській науці, завдяки особистостям Я. Мукаржовського та Р. Якобсона, довголітню традицію, яка розвивалася від одностороннього розуміння наукового методу до філософськи ширшої інтерпретації світу, що функціонує у вигляді ієрархізованої структури та взаємозалежності частини і цілого, строго окреслених категорій значення, вартості, знака і функції. Останні двадцять років – в умовах глибокої кризи гуманітарних наук – парадигма структуральної теорії відходить у минуле, тому що ця концепція у своїх реалізаціях уподібнилася планетарній доктрині, де всі розмовляють однією мовою. Уявну естафету ніби перехопила нова орієнтація герменевтики і деконструкції, яка наважилася подолати об'єктивістський „текстоцентризм” структурно-семіотичних підходів. Оскільки сьогодні спостерігається загальний спад інтересу до функціонально-структуральної методології в напрямі до ідеографічних досліджень, Якобсонова спадщина може стати актуальним викликом, що, всупереч постмодерністському акцентуванню хаосу, стимулює до нових рефлексій про точний і лімітований світ чітко визначених дефініцій, систем і структурних закономірностей.

1. *Бахтина В.А.* Славистические связи русской фольклористики 20-х годов XX века (П. Богатырев, Р. Якобсон, Ю. Соколов) / В.А. Бахтина // История, культура, этнография и фольклор славянских народов : материалы XI съезда славистов. – М. : Наука, 1993. – С. 297–309.
2. *Богатырев П.* К проблеме размежевания фольклористики и литературоведения / П. Богатырев, Р. Якобсон // *Lud Słowiański*. – 2 В. – Kraków, 1931. – S. 229–233.
3. *Зеленка М.* Роман Якобсон и славистические исследования межвоенных лет (По поводу дискуссий о характере и границах понятия „Славянская филология”) / Милош Зеленка // *Славяноведение*. – 1997. – № 4. – С. 64–76.
4. *Тынянов Ю.* Проблемы изучения литературы и языка / Ю. Тынянов, Р. Якобсон // *Новый Лэф*. – 1928. – № 12. – С. 35–37.
5. *Тынянов Ю.Н.* Вопрос о литературной эволюции / Ю.Н. Тынянов // *На литературном посту*. – 1927. – № 10. – С. 42–48.
6. *Чудаков А.П.* Психологическое направление в русском литературоведении. А.А. Потебня / А.П. Чудаков // *Академические школы в русском литературоведении*. – М. : Наука, 1975. – С. 305–354.
7. *Bogatyrev P.* Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens / Petr Bogatyrev, Roman Jakobson // *Donum natalicium Schrijnen*. – Nijmegen-Utrecht : N.V. Dekker en Van de Vegt, 1929. – S. 900–913.
8. *Bühler K.* Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache / Karl Bühler. – Jena : G. Fischer, 1934. – 434 S.
9. *Erlich V.* Russischer Formalismus / Victor Erlich. – München : Hanser, 1955. – 407 S.
10. *Fischer O.* Masaryk a jazykozpyt / Otokar Fischer // *Lidové noviny* 38. – 1930. – Č. 149. – S. 7.

11. *Günther H.* Struktur als Prozeß : Studien zur Ästhetik und Literaturtheorie des tschechischen Strukturalismus / Hans Günther. – München : Fink, 1973. – 98 S.
12. *Hansen-Löve A.* Der russische Formalismus : methodologische Rekonstruktion seiner Entwicklung aus dem Prinzip der Verfremdung / Aage Hansen-Löve. – Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978. – 636 S.
13. *Hansen-Löve A.* Jan Mukařovský v kontextu „syntetické avantgardy“ a „formálně filozofické školy“ / Aage Hansen-Löve // Česká literatura 42. – 1994. – S. 451-495.
14. *Havránek B.* Úvodem / B. Havránek, R. Jakobson, V. Mathesius, J. Mukařovský, B. Trnka // Slovo a slovesnost 1. – 1935. – Č. 1. – S. 1–7.
15. *Herman D.* Význam knihy Das literarische Kunstwerk Romana Ingardena pro českou literární teorii / David Herman ; [z angl. přel. Petr Kaiser] // Česká literatura 43. – 1995. – Č. 6. – S. 618–625.
16. *Hodovský I.* Reflexe krize demokracie u J.L. Fischera / Ivan Hodovský // Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu. – Brno : Masarykova univerzita Brno, 1993. – S. 13–16.
17. *Holenstein E.* Jakobson and Husserl: A Contribution to the Genealogy of Structuralism / Elmar Holenstein // Human Context 7. – 1975. – P. 61–83.
18. *Holenstein E.* Jakobson ou le structuralisme phénoménologique / Elmar Holenstein. – Paris : Seghers, 1974. – 349 p.
19. *Holenstein E.* Prague Structuralism – A Branch of the Phenomenological Movement / Elmar Holenstein // Language, Literature, and Meaning I : Problems of Literary Theory ; [ed. J. Odmak]. – Amsterdam : Benjamins, 1979. – P. 71–97.
20. *Holenstein E.* Roman Jakobson's approach to language: phenomenological structuralism / Elmar Holenstein. – Bloomington : Indiana University Press, 1976. – 215 p.
21. *Holzbachová I.* J.L. Fischer a strukturalismus / Ivana Holzbachová // Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu. – Brno : Masarykova univerzita Brno, 1993. – S. 11–13.
22. *Horák J.* T.G. Masaryk a slovanské literatury / Jiří Horák. – Praha : Nákladem Slovanského ústavu, 1931. – 72 s.
23. *Jakobson R.* Co je poesie? / Roman Jakobson // Volné směry 30. – 1933–1934. – S. 229–239.
24. *Jakobson R.* Faktor času v jazyce a literatuře / Roman Jakobson // Jakobson R. Dialogy. – Praha : Český spisovatel, 1993. – S. 45–59.
25. *Jakobson R.* Jazykové problémy v Masarykově díle / Roman Jakobson // Masaryk a řeč. – Praha : Kroužek, 1931. – S. 29–47.
26. *Jakobson R.* Linguistics and Poetics / Roman Jakobson // Style in Language ; ed. Thomas A. Sebeok. – Cambridge, MA : MIT Press, 1960. – P. 350–377.
27. *Jakobson R.* Masaryk o jazyce / Roman Jakobson // Central'naja Jevropa. – 1930. – № 3. – S. 270–276.
28. *Jakobson R.* O hláskoslovném zákonu a teleologickém hláskosloví / Roman Jakobson // Časopis pro moderní filologii 14. – 1928. – Č. 3. – S. 183–184.
29. *Jakobson R.* O předpokladech pražské lingvistické školy / Roman Jakobson // Index 6. – 1934. – Č. 1. – S. 6–9.
30. *Jakobson R.* Poetická funkce / Roman Jakobson ; [připravil Miroslav Červenka]. – Jinočany : H&H, 1995. – 747 s.

31. *Jakobson R.* Poezija grammatiki i grammatika poezii / Roman Jakobson // Poetics. Poetyka. Poetika. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961. – S. 397–417.
32. *Jakobson R.* Prof. Šachmatov / Roman Jakobson // Čas 30. – 1920. – Č. 68. – S. 2.
33. *Jakobson R.* Quelles sont les methodes les mieux appropriées a un expose complet et pratique de la phonologie d'une langue quelconque? / Roman Jakobson // Premier Congrès International de Linguistes, Proposition. – Nijmegen : Librairie Richelle, 1928. – P. 36–39.
34. *Jakobson R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves / Roman Jakobson // Travaux du Cercle linguistique de Prague. – Praha : Jednota československých matematiků a fysiků , 1929. – № 2. – 118 p.
35. *Jakobson R.* T.G. Masaryk / Roman Jakobson // Slovo a slovesnost 1. – 1935. – Č. 2. – S. 124–126.
36. *Jakobson R.* Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen / Roman Jakobson // Proceedings of the First International Congress of Phonetic Sciences, Amsterdam 1932, July 3–8 (Archives Néerlandaises de Phonetique Experimentale, VII–XI, 1993). – S. 44–53.
37. *Jakobson R.* Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik / Roman Jakobson // Slavische Rundschau. – 1929. – Bd. 1. – S. 629–646.
38. *Kolár J.* Československu léta Petra Bogatyreva / Jaroslav Kolár // Bogatyrev P. Souvislosti tvorby: Cesty k struktuře lidové kultury a divadla / Petr Bogatyrev. – Praha : Odeon, 1971. – S. 171–182.
39. *Kuldanová P.* Roman Jakobson a jeho vztah k Československu : rkp. Ph.D. dizertace / Pavlína Kuldanová. – Brno, 2002. – 206 s.
40. Letters and other materials from the Moscow and Prague linguistic circles , 1912–1945 / edited by Jindřich Toman . – Ann Arbor : Michigan Slavic Publications, 1994. – 259 p.
41. *Masaryk T.* Svět a Slované / Tomáš Masaryk. – 3. vyd. – Praha : Nakl. Revue Nové Čechy, 1924. – 32 s.
42. *Masaryk T.* Světová revoluce za války a ve válce. 1914–1918 / Tomáš Masaryk. – Praha : Čin 1925. – 650 s.
43. *Mathauser Z.* Estetický objekt v dějinách fenomenologie a hermeneutiky / Zdeněk Mathauser // Mezi filosofií a poezií. – Praha : Filosofia, 1995. – S. 99–109.
44. *Mathauser Z.* Husserlova fenomenologie a ruská literární teorie 20. století / Zdeněk Mathauser // Slavia 62. – 1993. – Č. 3. – S. 371–376.
45. *Mathesius B.* Formální metoda / Bohumil Mathesius // Šklovskij V. Teorie prózy ; 2. vyd. – Praha : Melantrich, 1948. – S. 251–267.
46. *Mathesius V.* Pražský lingvistický kroužek / V. Mathesius, R. Jakobson, B. Havránek, J. Mukařovský, M. Weingart // I sjezd slovanských filologů v Praze : These a poznámky k diskusi. Sekce II. – Praha, 1929. – Č. 3. – S. 4–7.
47. *Měšťana A.* Der literaturwissenschaftlicher Strukturalismus in der Gegenwart in der Sowjetunion und der Tschechoslowakei / Antonína Měšťana // Die Welt der Slaven. – 1972. – Vol. 17. – S. 418–436.
48. *Mokrejš A.* Mukařovský a Šalda / Antonín Mokrejš // Česká literatura 40. – 1992. – Č. 2–3. – S. 290–299.

49. *Mukařovský J. F.X. Šalda, kritik národního života / Jan Mukařovský // Tvorba 16. – 1947. – S. 233–239.*
50. *Mukařovský J. Kapitoly z české poetiky I / Jan Mukařovský. – Praha : Svoboda, 1948. – 349 s.*
51. *Mukařovský J. Kapitoly z české poetiky II / Jan Mukařovský. – Praha : Svoboda, 1948. – 446 s.*
52. *Mukařovský J. Kapitoly z české poetiky III / Jan Mukařovský. – Praha : Svoboda, 1948. – 325 s.*
53. *Mukařovský J. Máchův Máj; estetická studie / Jan Mukařovský. – Praha : Nákl. Filosofické fakulty University Karlovy, 1928. – 166 s.*
54. *Mukařovský J. Masaryk jako stylist / Jan Mukařovský // Masaryk a řeč. – Praha : Kroužek, 1931. – S. 5–27.*
55. *Mukařovský J. Polákova vznešenost přírody; pokus o rozbor a o vyvojove zaradení básnické struktury / Jan Mukařovský // Sborník filologický 10. – Č. 1. – S. 1–68.*
56. *Mukařovský J. Replika / Jan Mukařovský // Slovo a slovesnost 1. – 1935. – Č. 1. – S. 192.*
57. *Murko M. Řeč při zahájení I. sjezdu slovanských filologů 6. X. 1929 v Praze / Matyáš Murko // Slavia 8. – 1929–1930. – Č. 4. – S. 840–849.*
58. *Nejedlý Z. T.G. Masaryk / Zdeněk Nejedlý. – Praha : Melantrich, 1935. – Díl. 3. – 322 s.*
59. *Novák A. Máchova Pouť krkonošská / Arne Novák // Listy filologické 38. – 1911. – Č. 3. – S. 226–244, 353–360.*
60. *Přednáška v Pražském lingvistickém kroniku od října do listopadu 1935 // Slovo a slovesnost 2. – 1936. – Č. 1. – S. 62–64.*
61. *Šalda F.X. Moderní česká literatura / F.X. Šalda. – Praha : Grosman a Svoboda, 1909. – 72 s.*
62. *Steiner P. From Formalism to Structuralism: A Comparative Study of Russian Formalism and Prague Structuralism / Petr Steiner. – New Haven : Yale University, 1976. – 264 p.*
63. *Tomana J. „Balancovat v nepředstavitelných situacích“: poznámky k českým létům Romana Jakobsona / Jindřicha Tomana // Slovo a slovesnost 57. – 1996. – Č. 3. – S. 226–240.*
64. *Tomana J. The Magic of a Common Language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle / Jindřicha Tomana. – Cambridge, MA : The MIT Press, 1995. – 355 p.*
65. *Tyňanov J.N. Literární fakt / J.N. Tyňanov ; [z ruš. přel., doplnil a doslov naps. Ladislav Zadražil]. – Praha : Odeon, 1988. – 755 s.*
66. *Tyňanov J.N. O literární evoluci / J.N. Tyňanov // Tyňanov J.N. Literární fakt. – Praha : Odeon, 1988. – S. 189–201.*
67. *U základů pražské jazykové školy ; [k vydání připravil J. Vachek]. – Praha : Academia, 1970. – 81 s.*
68. *Vachek J. Kontakty s Pražským lingvistickým kroužkem / Josef Vachek // Vzpomínky českého anglisty. – Jinočany : H&H, 1994. – S. 69–86.*
69. *Vévoda R. Muž, který byl nepohodlný aneb od agenta III. Internacionály k agentovi FBI (I. část) / Rudolf Vévoda // Střední Evropa 12. – 1996. – Č. 66. – S. 65–75.*

70. Weingart M. Masarykovo slovanství a slovanská filologie / Miloš Weingart // Časopis pro moderní filologii 21. – 1935. – Č. 3–4. – S. 225–252.
71. Wollman F. Njegošův deseterec / Frank Wollman // Slavia 9. – 1930–1931. – Č. 4. – S. 737–791.
72. Wollman F. Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám / Frank Wollman // Slovo a slovesnost 1. – 1935. – Č. 4. – S. 193–202.
73. Zelenka M. Roman Jakobson v kontextu české slavistiky 20. Let / Miloš Zelenka // Litteraria Humanitas IV. Roman Jakobson ; [editor Miroslav Mikulášek]. – Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1996. – S. 161–169.
74. Zesnulý akademik Sakulin o pražském sjezdu slavistů // Lidové noviny 38. – 1930. – Č. 620. – S. 9.

Аннотация

Аналитически представлен развернутый обзор становления выдающегося явления филологической науки – Пражского лингвистического кружка, деятельность которого образовала отдельную методологическую нишу, где достижения формальной школы совпали со структуралистской перспективой. Основное внимание уделено деятельности Р. Якобсона, вместе с Я. Мукаржовским обновившего не только чешскую славистику, но и поэтику в целом. Исследование базируется на значительном количестве раритетных архивных источников.

Ключевые слова: *Пражский лингвистический кружок, Р. Якобсон, Я. Мукаржовский, литературоведческая методология, формальный метод, структурализм, славистика.*

Summary

A detailed overview of the development of the outstanding phenomenon in Philology – Prague Linguistic School, which work formed a separate methodological position where acquirements of the formal school coincided with the structuralist perspective is given. The main attention is paid to the activity of Roman Jakobson, who together with J. Mukařovský updated not only Czech literary Slavistics, but poetics in general. The investigation involves a large number of rare archival sources.

Key words: Prague Linguistic circle, R. Jacobson, J. Mukařovský, literary methodology, formal methods, structuralism, Slavic Studies.

Перекладено за виданням:

Zelenka M. Roman Jakobson a literárněvědná slavistika v transformační etapě Pražského lingvistického kroužku / Miloš Zelenka // Slavia : Časopis pro slovanskou filologii. – Praha. – 1997. – Roč. 66. – Č. 3. – S. 293–308.

*Пер. з чеської О. Гайсенюк та Р. Дзика.
За наук. ред. О. Червінської.*